



Περίληψη ομιλίας του Ηρακλή Μήλλα στην ημερίδα 'Κωνσταντινούπολη, τα Σεπτεμβριανά. "Πέρα από τα Γεγονότα", 5 Νοεμβρίου 2005.

Πολλαπλές Ταυτότητες και η 'Χρήση' των Γεγονότων στην Ελλάδα και στην Τουρκία

Το ότι η ιστορία - ως ιστοριογραφία - αποτελεί μια ερμηνεία και όχι μια αποστασιοποιημένη αφήγηση (ή μια αντικειμενική ή 'επιστημονική' προσέγγιση όπως συνήθως λέγεται) πλέον αναγνωρίζεται από τον ακαδημαϊκό κόσμο. Γι αυτό και έχουμε διαφορετικές αφηγήσεις του παρελθόντος μέσα σε κάθε χώρα, ακόμα και μεταξύ ανθρώπων που υποτίθεται ότι έζησαν τα ίδια γεγονότα. Το ίδιο ισχύει και για τις εθνικές αφηγήσεις. Κάθε χώρα τείνει να παράγει τις δικές της διαφορετικές ερμηνείες, οι οποίες όμως δεν αποκλείεται κάποτε να ταυτίζονται με ορισμένες ερμηνείες κάποιας άλλης χώρας. Οι διαφορετικές ερμηνείες είναι απόρροια διαφορετικών ταυτοτήτων: ιδεολογικών, φιλοσοφικών, εθνικών κ.α. Δεν θα αναφερθώ σε αυτήν την διάσταση της ιστοριογραφίας. Θα παρουσιάσω ορισμένες τάσεις, θέσεις και ερμηνείες που παρατηρούνται στην ελληνική και τουρκική κοινωνία σχετικά με τα Σεπτεμβριανά τα τελευταία χρόνια.

Στην Ελλάδα

Η Ελλάδα, ως κράτος και ως κυβερνήσεις αντέδρασε στα γεγονότα στο διπλωματικό πεδίο, απαιτώντας από την Τουρκία αποζημιώσεις και ηθική ικανοποίηση. Το επίσημο τουρκικό κράτος, για πρώτη και τελευταία φορά στην ιστορία του, αποδέχτηκε ότι έσφαλε σε ένα ζήτημα που αφορά εθνικά και διεθνή θέματα και ζήτησε δημόσια συγγνώμη για τα συμβάντα όπως και αποζημίωσε, αλλά μάλλον συμβολικά, τα θύματα των γεγονότων. Η μετέπειτα θέση της ελληνικής πολιτείας χαρακτηρίζεται από μια διακριτική αποστασιοποίηση από τους φορείς που κράτησαν ζωντανή 'την μνήμη των γεγονότων', αλλά ταυτόχρονα και από μια υποστήριξη των μελετητών που ασχολήθηκαν με τα προβλήματα της ελληνικής μειονότητας της Κων/πολης και με τα 'γεγονότα'. Τα Σεπτεμβριανά χρησιμοποιήθηκαν κατά διαστήματα για να ασκηθεί κριτική κατά της Τουρκίας στα θέματα που σχετιζόταν με την ελληνική μειονότητα της Πόλης αλλά και κατά της πολιτικής της Τουρκίας γενικότερα για να πιεστεί στο διεθνή χώρο.

Την ελλαδική κοινωνία, από την άλλη, την χαρακτηρίζει γενικά μια εσωστρέφεια και ένα περιορισμένο ενδιαφέρον για τον ελληνισμό της διασποράς. Εξαίρεση αποτελούν οι εκφραστές των εθνικιστικών τάσεων. Αυτοί οι κύκλοι συνήθως εκδήλωσαν ένα περίσσιο και εμφανέστερο ενδιαφέρον ειδικά για τους Έλληνες που ζουν στις χώρες που γειτονεύουν με την Ελλάδα, και κατά συνέπεια και για τα γεγονότα τις 6/7 Σεπτεμβρίου. Τα τελευταία εξήντα χρόνια αυτοί οι κύκλοι αποτέλεσαν το βασικό σώμα που συμμετείχε στις σχετικές εκδηλώσεις που οργανώθηκαν. Οι περισσότερες όμως πρωτοβουλίες για την διατήρηση της 'μνήμης' των Σεπτεμβριανών πάρθηκαν από τους συλλόγους και τις μηνιαίες εφημερίδες των Κωνσταντινουπολιτών που ζουν στην Ελλάδα. Ο μήνας Σεπτεμβρίου για αυτούς τους φορείς έχει κατά κάποιο τρόπο μετατραπεί σε ορόσημο των Σεπτεμβριανών.

Αυτές οι εκδηλώσεις μνήμης έχουν πλέον αποκτήσει ένα ιδιόμορφο χαρακτήρα. Κάθε χρόνο επαναλαμβάνεται – σε έντυπα και στις εκδηλώσεις - η αφήγηση των γεγονότων με στερεότυπες εκφράσεις όπως: το οργανωμένο πογκρόμ, η νύχτα φρίκης, η μέρα βαρβαρότητας, ο βανδαλισμός, η αγριότητα των Τούρκων, κ.α. Ο αναγνώστης δεν αποκομίζει κανένα νέο στοιχείο. Ξέρει με ακρίβεια τι θα διαβάσει και τι θα ακούσει. Σε αυτά τα κείμενα που κυκλοφορούν κάθε Σεπτέμβρη αναφέρονται τα καταστήματα, τα σπίτια, οι εκκλησίες των Ελλήνων που καταστράφηκαν, οι βιασμοί και οι νεκροί του 'πογκρόμ'. Η όλη διαδικασία κοινωνιολογικά (ή ανθρωπολογικά) θυμίζει τις θρησκευτικές τελετές πένθους όπως π.χ., αυτές της Μεγάλης Εβδομάδας όπου οι πιστοί ασκούν τα γνωστά πάθη όχι για να μάθουν τι συνέβη αλλά ως μια εκδήλωση συμμετοχής σε ένα εκκλησίασμα και ως μια επιβεβαίωση διατήρησης και ενίσχυσης μιας κοινοτικής ταυτότητας.

Οι τελετές αυτές (που βέβαια χαρακτηρίζονται ως εκδήλωση, ημερίδα, συμπόσιο, κ.α.) φέρουν πολλά στοιχεία και από ένα μνημόσυνο. Το μνημόσυνο ορίζεται ως 'δέηση που επαναλαμβάνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα από τον θάνατο ενός προσώπου για την ανάπαυση της ψυχής του' (Λεξικό Μπαμπινιώτη). Αλλά εκδήλη επίσης είναι και η διάθεση εξαγνισμού (απαλλάσσω από το βάρος της αμαρτίας, καθιστώ κάποιον αγνό). Αυτό επιτυγχάνεται, από την μια, παρουσιάζοντας την πλευρά με την οποία ο κάθε ένας από μας ταυτίζεται ως απόλυτα ηθική και αθώα, και από την άλλη, με την δαιμονοποίηση του Άλλου.

Η δαιμονοποίηση του Άλλου σε αυτήν την περίπτωση επιτυγχάνεται σε δύο στάδια. Στο πρώτο κατασκευάζεται ένας Άλλος ως στερεότυπο. Δηλαδή ένα πρότυπο Τούρκου που έχει διαχρονική οντότητα και συμβολίζει όλο το τουρκικό έθνος. Αυτή η διαδικασία είναι ο αντικατοπτρισμός μιας φαντασιακής κατασκευής εθνικής ταυτότητας όπως ορίζεται από τον B. Anderson. Και στο δεύτερο στάδιο αυτός ο Άλλος μετατρέπεται σε αποδιοπομπαίο τράγο που φέρει όλες τις 'αμαρτίες' μας. Μνημονεύω τον ιστορικό Απόστολο Βακαλόπουλο που χρόνια πριν είχε παρατηρήσει αυτή την τάση η οποία '*γενικεύτηκε επικίνδυνα και κατάντησε να γίνει τελικά κοινός τόπος των επιχειρημάτων τους προς δικαιολογία. ... Ότι στραβό και ελαττωματικό – ιδίως από την ηθική άποψη – παρατηρούσαμε στη ζωή των Ελλήνων, το αποδίδαμε στις επιδράσεις των Τούρκων και βρίσκαμε για τις αμαρτίες μας ένα εύκολο και πρόχειρο άλλοθι*

[1]

Ένα χαρακτηριστικό της δαιμονοποίησης του Άλλου είναι η υπερβολή. Τα γεγονότα τα οποία από μόνα τους είναι ήδη πολύ τραγικά, υπερτονίζονται και μεγεθύνονται. Ένα παράδειγμα σχετικά με τα Σεπτεμβριανά είναι οι 'λίστες' που αναφέρονται στους νεκρούς των γεγονότων. Όπως γράφει και ο Σπ. Βρυώνης αυτές οι λίστες είναι προβληματικές επειδή οι αναφορές στους νεκρούς δεν μπορούν να διασταυρωθούν. [2] Στην έκθεση του Helsinki Watch (1992) π.χ., η οποία συντάχτηκε από μαρτυρίες ελλήνων βλέπουμε να αναφέρονται ιερείς της Χάλκης και του Edirnekarı 'αγνώστων στοιχείων', κάτι που είναι αδιανόητο: πώς μπορεί να μην είναι γνωστή η ταυτότητα ενός ιερέα μιας τόσο περιορισμένης περιοχής; Υπάρχουν και άλλες αόριστες αναφορές σε νεκρούς χωρίς όνομα, γεγονός που καθιστά τις λίστες ύποπτες χαλκεύματος.

Σε μια λίστα που αναφέρεται και στο βιβλίο του Βρυώνη π.χ., εμφανίζεται ως 'νεκρός των Σεπτεμβριανών' ο ιερέας Παμφίλου Γεράσημος. Ενώ πέθανε το 1971 στο Νοσοκομείο Μπαλουκλί στην πτέρυγα που ονομάζεται Συγγρός, όπως μου επιβεβαίωσε ο θεράπων γιατρός του Ακύλας Μήλλας. Το ίδιο συμβαίνει και με τον Ηλιουπόλεως Γεννάδιο. Δεν πέθανε στα Σεπτεμβριανά αλλά πολύ αργότερα από άσχετους με τα γεγονότα λόγους. Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος (πατέρας του βουλευτή) πέθανε πολύ μετά από τα γεγονότα.

Αυτά τα 'λάθη' της προαναφερόμενης λίστας δημιουργούν την εντύπωση ότι γίνεται μια συνειδητή προσπάθεια να κατασκευαστούν ή/και να αυξηθούν οι νεκροί για να γίνει πιστευτός και ο όρος 'πογκρόμ'.

Οι δε ακαδημαϊκές έρευνες στον ελλαδικό χώρο είναι περιορισμένες στον αριθμό και στο περιεχόμενό τους. Οι δύο πιο γνωστές εργασίες, αυτές του Χρ. Χρηστίδη και του Σπ. Βρυώνη στη βάση τους είναι περιγραφικές. Εξιστορούν μέσα από μαρτυρίες τα δραματικά δεινά της μειονότητας. Τα κίνητρα και οι βασικοί συντελεστές των γεγονότων δεν αναλύονται αλλά τα γεγονότα χρησιμοποιούνται για να τεκμηριώσουν τις αρνητικές – συχνά 'διαχρονικές' όπως χαρακτηρίζονται ή υπονοούνται - διαθέσεις αλλά ακόμη και τον 'χαρακτήρα' της Άλλης πλευράς. Αυτές οι ακαδημαϊκές εργασίες λειτουργούν σαν μια προέκταση του μηχανισμού δαιμονοποίησης ή σαν μια έκφραση μιας εθνικής ταυτότητας. Ήδη η σχεδόν παντελής απουσία των θυμάτων που ανήκουν στις άλλες μειονότητες – Αρμένιοι, Εβραίοι, Λεβαντίνοι, Χαλδέοι, κ.α. – είναι μια ένδειξη ότι το αντικείμενο αυτών των εργασιών δεν είναι τα Σεπτεμβριανά που υποτίθεται ότι αναλύουν αλλά τα δεινά που έχει υποστεί μόνο το 'δικό μας έθνος'.

Οι περιστασιακές εκπομπές στην τηλεόραση αφιερωμένες στα Σεπτεμβριανά δεν διαφέρουν αισθητά. Καταλήγουν συνήθως σε διδακτικά συμπεράσματα σχετικά με τον 'χαρακτήρα του Άλλου' και φέρουν και αυτά το στίγμα ενός μνημόσυνου.

Στην Τουρκία

Στην Τουρκία τα Σεπτεμβριανά και η αποτύπωσή τους στην ιστοριογραφία, στην λογοτεχνία και στα ΜΜΕ έγιναν αντικείμενο μιας τελείως διαφορετικής 'χρήσης'. Τα γεγονότα γενικά αποσιωπήθηκαν μετά το 1955. Το θέμα ήρθε στη δημοσιότητα στις δίκες κατά του καθεστώτος του Αντνάν Μεντερές το 1960 αλλά και πάλι πολύ σύντομα αποσιωπήθηκε για λόγους 'εθνικών συμφερόντων'. Τα επόμενα χρόνια τα Σεπτεμβριανά αντιμετωπίστηκαν σύμφωνα με το απόφθεγμα του Ε. Ρενάν ο οποίος παρατηρεί ότι είναι πολλά τα κοινά των μελών ενός έθνους και ένα από αυτά είναι ότι θέλουν να ξεχνούν ορισμένα ιστορικά γεγονότα. Ο Γάλλος διανοούμενος αναφερόταν στους συμπολίτες του και στην νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου.

Το 1965 ο τότε πρωθυπουργός της Τουρκίας Ούργκιουπλου με μια δήλωση η οποία επικρίθηκε από την αντιπολίτευση και από διάφορους διανοούμενους της Τουρκίας απείλησε ότι τα γεγονότα θα μπορούσαν να επαναληφθούν αν η επιθετικότητα των

Κυπρίων κατά των Τούρκων της νήσου δεν περιοριζόταν. Τα Σεπτεμβριανά και πάλι αποσιωπήθηκαν για αρκετά χρόνια.

Μετά το 1970 αλλά ειδικά μετά το 1980 παρατηρούνται δημοσιεύσεις που διαφοροποιούνται από την μέχρι τότε τακτική της αποσιώπησης. Τρεις από τους πολλούς κομμουνιστές που είχαν συλληφθεί μετά τα γεγονότα και που είχαν μείνει για πολλούς μήνες υπό κράτηση ως οι δήθεν υπαίτιοι των Σεπτεμβριανών – οι Hasan İzzettin Dinamo (1971), Aziz Nesin (1987), Hulusi Dosdoğru (1993) - εξέδωσαν απομνημονεύματα όπου περιγράφουν και καταδικάζουν τα γεγονότα. Το ιστορικό περιοδικό *Tarih ve Toplum* το 1986 εξέδωσε ένα 'Φάκελο των Σεπτεμβριανών'. Το Σεπτέμβρη του 1992 το περιοδικό *Aktüel* και η εφημερίδα *Gündem* παρουσίασαν και καταδίκασαν τα γεγονότα. Το 2000 το περιοδικό *Toplumsal Tarih* έκανε αφιέρωμα στα γεγονότα.

Τα Σεπτεμβριανά στην τουρκική λογοτεχνία εμφανίσθηκαν για πρώτη φορά, αρκετά νωρίς, το 1962, στο μυθιστόρημα του Ορχάν Κεμάλ *Gurbet Kuşları* (*Τα Πουλιά της Ξενιτιάς*). Ένα άλλο γνωστό μυθιστόρημα, το οποίο μεταφράστηκε και στα ελληνικά, είναι το *Güz Sancısı* (*Φθινοπωρινός Πόνος*) του Γιλμάζ Καράκογιουνλου (1992). Στο πρώτο η οπτική γωνία υποτίθεται ότι είναι ταξική με αποτέλεσμα τα γεγονότα να παρουσιάζονται ως μια αντίδραση – πάντως άδικη και κατακριτέα – των ασθενέστερων τάξεων κατά των 'πλουσίων του Πέρα'. Ο συγγραφέας αδυνατεί να συλλάβει την εθνική διάσταση των γεγονότων. Ο δε Καράκογιουνλου υπερτονίζει τις προσπάθειες που έκαναν οι Τούρκοι φίλοι των μειονοτικών για να τους υπερασπιστούν και αποφεύγει επιδεικτικά να παρουσιάσει τα κίνητρα και την ψυχολογία των χιλιάδων επιτιθεμένων. Και στις δύο περιπτώσεις η ουσία των γεγονότων αποσιωπάται ή παρακάμπτεται.

Τα τελευταία χρόνια μια νέα γενιά συγγραφέων αναφέρονται στους Ρωμιούς και στα μέτρα κατά των μειονοτήτων με μια ειλικρινή διάθεση αυτογνωσίας και για να αναγνωρίσουν τα λάθη του παρελθόντος ή μάλλον τον εθνικισμό και τις συνέπειές του. Αναφέρω μερικά ονόματα: Feride Çiçekoğlu, Barış Bağcıoğlu, Oya Baydar, Yiğit Okur, Sergun Açar, Rıdvan Akar. Θα πρέπει να μνημονεύσω και τον εκλιπόντα φίλο ποιητή Can Yücel ο οποίος έχει εκφράσει την οξυτάτη κριτική του για τα γεγονότα με ένα μοναδικό τρόπο. [3]

Με άλλα λόγια, μέσα στα πενήντα χρόνια που ακολούθησαν τα Σεπτεμβριανά τα γεγονότα στην Τουρκία αντιμετωπίστηκαν με τρεις τρόπους:

α) τα πρώτα χρόνια τα Σεπτεμβριανά αποσιωπήθηκαν,

β) τα γεγονότα παρουσιάστηκαν σχετικά αντικειμενικά αλλά με μια περιορισμένη διάθεση (ή δυνατότητα) να ανιχνευτούν τα κίνητρα, και

γ) τα γεγονότα παρουσιάστηκαν συνοδευόμενα με ερμηνείες που τελικά, πέρα από την παραποίηση, εξωραΐζαν τα συμβάντα: ερμηνεύτηκαν ως ταξική εξέγερση, ή ως μια πράξη όπου κατά την διάρκεια τους η 'κοινωνία' σε γενικές γραμμές αντιστάθηκε στους (κάποιους) ταραχοποιούς και 'υπερασπίστηκε' την μειονότητα.

Αυτογνωσία και αυτοκριτική

Το 2005, στην επέτειο των πενήντα χρόνων, παρατηρείται στην Τουρκία μια νέα και πολύ διαφορετική προσέγγιση. Διάφοροι φορείς φέρνουν τα Σεπτεμβριανά στην ημερήσια διάταξη με μια εμφανή διάθεση αυτοκριτικής, και το σημαντικότερο, μιας ειλικρινούς αντιμετώπισης της εθνικής ιστορίας και με τις αρνητικές της πτυχές.

Οργανώθηκαν μια έκθεση φωτογραφιών στο Πέρα με ανέκδοτο φωτογραφικό υλικό από το αρχείο του Fahri Çoker και διάφορα πάνελ και εκπομπές στο ραδιόφωνο και στην τηλεόραση και εκδόθηκε η διδακτορική εργασία της Dilek Günen σχετικά με τα γεγονότα, εκδόθηκαν δεκάδες άρθρα στις εφημερίδες όπου εξιστορούνται τα γεγονότα και κυκλοφόρησε ένα τραγούδι από το συγκρότημα Ezginin Günlüğü το οποίο φέρει τον τίτλο 'Συγγνώμη' (Signomi) στα ελληνικά.

Ορισμένα από τα άρθρα εκφράζουν την ειλικρινή διάθεση για μια αυτοκριτική χωρίς

εθνικιστικά κόμπλεξ. Π.χ. στην εφημερίδα Milliyet ο Taha Parla υπενθύμισε το άρθρο που είχα γράψει *Στο Βήμα* σχετικά με τα Σεπτεμβριανά και όπου υποστήριζα ότι πέρα από το Σεπτέμβρη του 1955 οι Έλληνες θα πρέπει να θυμούνται και την 23^η

Σεπτεμβρίου του 1821, δηλαδή τους αμάχους Μουσουλμάνους της Τριπολιτσάς που σφαγιάστηκαν, εάν θέλουμε να υπερβούμε τα αρνητικά γεγονότα της ανθρωπότητας.

[\[4\]](#)

Η αυτοκριτική θα πρέπει, υποστήριξε, να γίνεται χωρίς εθνικιστικά κόμπλεξ και με ειλικρίνεια. Στη

Radikal

ο

İsmet Berkan χαρακτηρίζει τα Σεπτεμβριανά ως μια διαδικασία εκτουρκισμού της κοινωνίας, με βίαιο τρόπο και με την μεταφορά των περιουσιών από τους μη-μουσουλμάνους σε μουσουλμάνους, μια διαδικασία, όπως γράφει, που χαρακτηρίζει τα τελευταία εκατό χρόνια την ιστορία της Τουρκίας.

Μερικά συμπεράσματα

1- Οι δύο κοινωνίες βίωσαν και βιώνουν διαφορετικά τα Σεπτεμβριανά. Η ελληνική αναπαράγει τα γεγονότα με σκοπό να τα διατηρήσει ως μνήμη και ως μια ταυτότητα. Η τουρκική, τουλάχιστον μια μερίδα της, μετά από μια περίοδο αποσιώπησης, σήμερα θέλει να συμφιλιωθεί με το παρελθόν μέσα από μια αυτογνωσία, αυτοκριτική και αυτοκάθαρση.

2- Και οι δύο κοινωνίες παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις και εξαιρέσεις ως προς αυτές τις επιλογές. Υπάρχουν π.χ., μέλη μέσα σε κάθε κοινωνία που ακόμα βιώνουν την ψυχοσύνθεση του 1950-1960. Αυτοί οι πολίτες φαίνονται να είναι επιρρεπείς στις εθνικιστικές ερμηνείες και στα στερεότυπα κατά του Άλλου. Αντιδρούν σε νέες ερμηνείες και ειδικά αδυνατούν να συμφιλιωθούν με το εθνικά αρνητικό παρελθόν τους.

3- Στις μέρες μας προτείνονται νέες ερμηνείες σχετικά με το παρελθόν, συμβατές με τις σύγχρονες αντιλήψεις της έννοιας του έθνους και του εθνικισμού. Η πρόθεση για καλύτερες σχέσεις με τον Άλλο είναι ένας επιπλέον λόγος που επιταχύνει αυτές τις προσπάθειες.

4- Βέβαια όλη αυτή η προσπάθεια λειτουργεί σαν μια προαγγελία μιας διαφορετικής κοινωνικής ταυτότητας που διαπερνά και τις δύο κοινωνίες οριζόντια – μιας ταυτότητας πιο σύγχρονης, πολυπολιτισμικής, ανοικτής και ανεκτικής. Έχοντας στο νου τις πολιτικές εξελίξεις, μπορεί να σημαίνει μια πιο 'Ευρωπαϊκή' ταυτότητα.

*

[1] Βακαλόπουλος, Απόστολος. *Ο Χαρακτήρας των Ελλήνων, ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα*, Θεσσαλονίκη, 1983, σ. 107.

[2] Vryonis, Speros, Jr. *The Mechanism of Catastrophe*, Greekworks.com., New York, 2005, σ. 211-227, 581.

[3] Το ποίημα που φέρει τον τίτλο '6/7 Σεπτεμβρίου 1955' και αναφέρεται σε ένα δρόμο του Πέρα όπου στεγαζόταν πορνεία έχει ως εξής: «Μπήκα στο σοκάκι Αμπανόζ / Και είδα να χιονίζει στις μάνας μας το μουνί, / Οι ομογενείς μου πουτάνες / Μαχαιρώνουν τα στρώματα των Ρωμιών αφεντικών / Και σπέρνουν κάτω το βαμβάκι / Και απ' τα παράθυρα με τα οξυζενέ μαλλιά τους / Όλο λεν τον εθνικό μας ύμνο.»

Βλ. Τζαν Γιουτζέλ,

Ποιήματα

, Μετάφραση: Η. Μήλλας, Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2002, σ. 87.

[4] *Το Βήμα*, 7/9/1999.